

Bár az 1944—1948 között végrehajtott lengyel iskolareform — mert a szerző véleménye szerint *egyetlen, több szakaszban megvalósított reformról van szó* — nem volt minden tekintetben következetes és teljes, forradalmi fordulatot hozott a lengyel közoktatás történetében. Megvalósította az egységes, ingyenes és demokratikus közoktatást a városi és falusi fiatalok számára, s sikerült biztosítani, hogy a 7—13 éves gyermekek 94%-a valóban iskolába járhasson.

Stanislaw MAUESSBERG tanulmánya gazdag forrásanyagra — sok nehezen hozzáférhető dokumentumra — támaszkodva kíséri végig a lengyel közoktatás fejlődésének első éveit, teljes képet adva az új közoktatási rendszer minden területének kialakulásáról és megszilárdulásáról. Nyomon követi az iskolarendszerben végbemenő eszmei változásokat, s a szocialista nevelési eszmény kialakulását a társadalmi-politikai harcokban. Könyve érdekes olvasmány mindenki számára, akit nemcsak a lengyel, hanem általában a szocialista iskolarendszerek kialakulása érdekel.

BÁRKÁNYI ZOLTÁNNÉ

KOZMA TAMÁS: HÁTRÁNYOS HELYZET

Budapest, 1975. Tankönyvkiadó. 235 oldal. Korszerű Nevelés
6. szám

Égető társadalmi probléma átfogó nevelésszociológiai elemzésére vállalkozik KOZMA TAMÁS a „Korszerű nevelés” című sorozat új kötetében.

A társadalmi hátrányok vizsgálata világszerte napirendre került. A polgári oktatásügyi-szociológiai vizsgálatok jórészt annak a kritikai-szociológiának az áramkörébe tartoznak, amely korunk progresszív polgári mozgalmainak társadalomtudományi lecsapódása. A polgári oktatásügyi-szociológiai kritikán túl, a *társadalmi mobilitás biztosítása* a szocialista rendszer fontos társadalompolitikai (a hatalom kérdése) és gazdaságpolitikai (szakember-ellátottság, földrajzi mobilitás biztosítása, életszínvonal) kérdése. Ennek ellenére statisztikailag is kimutatott tény, hogy a különböző társadalmi rétegek napjainkban egyenlőtlen esélyekkel kísérlik meg a helyzet-változtatást.

Ennek okait vizsgálva kétfajta megközelítéssel találkozunk. A kérdés *szociológiai* szempontú feltárása a tények megállapításán túl elsősorban a kritika funkcióját tölti be a társadalmi mobilitás döntő tényezőjével, az iskolával szemben. (Jórészt ilyenek a nyugati oktatásügyi-szociológiai vizsgálatok, valamint FERGE Zsuzsa és GAZSÓ FERENC vizsgálatai.) Az *oktatásügyi-pedagógiai* megközelítés megoldási módokat javasol ugyan, de nem vet számot kellő mértékben a kérdés társadalmi összefüggéseivel. A szociológusok és az oktatási szakemberek együttműködése az utóbbi két évtizedben állandósult, az oktatásügy területén végzett adatgyűjtéseket, felméréseket gyakran elemezték szociológiai szempontból, kevesebbet foglalkoztak azonban ezeknek az elemzéseknek oktatásügyi tanulságaival. Ilyen módon a „hátrány” az iskolázottságból származó egyenlőtlenség neve lett, a felelősség ezért elsősorban az iskolát terhelte. Pedig minden gyakorló pedagógus tudja, hogy a hátrányok jelentékeny részét a *tanulók magukkal hozzák az iskolába*, az iskola csupán kinagyítja, konkretizálja, statisztikailag kimutathatóvá teszi a társadalmi különbségeket.

KOZMA TAMÁS a hátrányos helyzet problémájának új értelmezési keretét dolgozta ki: *szociológiai módszerekkel feltárja a társadalmi rétegződés és a tanulmányi eredmények determinációs láncolatát, a hátrányok csökkentésére pedig oktatásügyi eszközöket keres*. Ez az iskola-szociológiai szemlélet az iskolát mint szervezetet vizsgálja, szoros összefüggésben települési és társadalmi környezetével, melynek szükségleteit ki kell hogy elégítse. Ilyen módon a hátrányokat úgy foghatjuk fel, mint az iskola funkciójában a környezet hatására beállott zavarokat, amelyek nem mások, mint a település alacsony urbanizáltsági színvonalának sajátos oktatásügyi-pedagógiai meg nyilvánulásai.

Ennek a hipotézisnek a bizonyítására a szerző jelentős külföldi kutatások eredményeit veti össze részben saját, valamint mások hazai vizsgálataival. Felhasználta a Művelődésügyi Minisztérium által évente összegyűjtött statisztikai adatokat, (az 1967—68. éveket), az Országos Pedagógiai Intézet ugyanebben a tanévben 58 iskolában végzett teljesítményszint-mérését, s a kapott eredményeket egy hátrányos helyzetű iskolakörzet elemzésével vetette egybe. A rendelkezésére álló nagyszámú adat gépi feldolgozásával számszerűen megfoghatóvá váltak a pedagógusok által eddig többnyire csak sejtett összefüggések. Ilyenek például:

A hátrányos helyzet elsősorban a „kulturához kötődő”, verbális készségekre építő tárgyakkban nyilvánuló, a nem verbális teljesítmények szempontjából az iskolai tényezők szerepe nagyobb.

A negyedik osztályos gyermek teljesítményeit az iskolai tényezők erősen befolyásolják, a nyolcadikos tanuló teljesítményeiben az iskolai tényezők már jóval kisebb súllyal szerepelnek. A tanulmányi előmenetel kialakulásában döntő szerepű a szülők társadalmi helyzete, iskolázottsága, igény szintje, az iskolai tényezők közül legjelentősebb a személyi ellátottság.

A fentiekből következik, hogy a tanulmányi eredmények rétegspecifikus volta erősen összefügg azokkal, hogy az eredményeket előnyösen, illetve hátrányosan befolyásoló tényezők rendszert alkotva alakítják ki egy-egy iskolakörzet nevelési környezetét. A vizsgálatok bebizonyították, hogy az iskolai munka tárgyi és személyi feltételei, az iskola társadalmi környezete (társadalmi összetétel, jövedelmi szint, iskolázottsági szint, stb.) erőteljesen korrelál az iskolakörzet urbanizáltsági színvonalával (központi fekvés, művelődési és kommunális ellátottság). A települések fejlettségi különbségei tehát kifejezik a társadalmi összetétel különbözőségeit is, a „társadalmi rétegződés lejtője” egybeesik az „urbanizáció lejtőjével”. Így az infrastruktúra hagyományos egyenlőtlenségei miatt nem csupán hátrányos helyzetű tanulók vannak, hanem — és ez a súlyosabb — hátrányos helyzetű iskolakörzetek is léteznek.

Ezekből a megállapításokból következik az a „stratégia” és „taktika”, a „segítségnyújtáson” túlmutató „előnyprogram”, amellyel a probléma megoldásának új útjait, új szempontjait keresi a szerző. Az új „stratégiát” és taktikát” az teszi szükségessé, hogy a segítségnyújtás hagyományos formái rendkívüli költségigényességük ellenére sem minden esetben hatásosak, mert nem képesek megbirkózni a társadalmi-kulturális környezet hatásaival. Ezért csak olyan komplex fejlesztési programoktól lehet eredményt remélni, amelyek egyszerre tűzik ki célul az infrastrukturális és a tudati hátrányok leküzdését.

A hátrányok leküzdése nem lehet kampányfeladat, hanem hosszútávú tervezést igénylő munka, mert a *hátrányos helyzet nem torzulás, hanem adottság*, nem az oktatásügy deformálódásának következménye, hanem a társadalmi struktúrában gyökerezik. Éppen ezért mindaddig, amíg a társadalmi munkamegosztás különbözőségeire a szocialista társadalomban is az egyenlőtlenség bizonyos viszonyai épülnek; a segítségnyújtás fontos neveléstudományi, oktatásügyi és tanügyigazgatási feladat. Az ebből következő „stratégia” és „taktika” legfontosabb tényezője az *egész oktatási rendszer hatékonyságának növelése*. Az oktatás hatékonyságának új kritériuma, hogy mennyire eredményes bizonyos környezeti feltételek mellett. A pedagógusok módszertani kultúrájának növelése, az iskola társadalmi-társasági feladatainak erősítése, az oktatásügy településtervezése mind-mind ezt a célt kell hogy szolgálja. Mindezek a tényezők csak egy *jól átgondolt, szocialista társadalompolitika* részeként válthatják be a hozzájuk fűzött reményt.

Kozma Tamás tanulmánya az oktatás-nevelés össztársadalmi összefüggéseit sokoldalúan feltáró mű. Jelentős szakirodalomra támaszkodik: irodalomjegyzéke mintegy 160 tételes. Erénye a különböző nevelésszociológiai terminológiák egységesítése, következetes használata. A kutatások adatainak a matematikai statisztika eszközeivel való feldolgozása biztosítja a következtetések objektivitását, s alkalmassá teszi fontos oktatáspolitikai döntések megalkotására is. A gyakorló pedagógusok számára különösen figyelemre méltóak azok a statisztikai eredmények, amelyek a *pedagógiai közvélemény nyilvánvalóan szubjektivitásból adódó torzulásait mutatják*. (Az iskola tárgyi feltételei nem befolyásolják szignifikánsan a tanulmányi eredményeket, a pedagógusok értékelése viszont korrelációt mutat az iskolakörzet urbanizáltságával, a pedagógusok közérzetével. Érdekes, hogy a csonka család és a mulasztás nem függ össze a hátrányos helyzettel.)

Gazdagítják és kézzelfoghatóbbá teszik a tanulmányt az egyes fejezeteket lezáró külföldi kitekintések, sorsok, esettanulmányok. Különösen megkapóak a tanulók vallomásai. A kutatási eredmények fényében ezek a mindennapi tények nagy drámai erővel hatnak. A „Csanádfalvi” esettanulmány példa arra, hogy a helyi nevelési rendszerek kialakításánál hogyan kell figyelembe venni az iskolakörzet sajátosságait. A hátrányos helyzet elemzése szempontjából különösen értékes, hogy felhívja a figyelmet a társadalmi összetétel helyi, differenciált modelljének kialakítására.

Kozma Tamás könyve tanulságos olvasmány, igen hasznosan irányítja mind a gyakorló pedagógusok, mind az oktatáspolitikával foglalkozó szakemberek figyelmét erre a fontos oktatásügyi problémára. A sorozat címéhez hűen, a téma felvetése és megoldása valóban a korszerű nevelés alapkérdését érinti.

TORDÁNÉ HAJABÁCS ILONA